

מינים נדירים בארץ

צלף רתמי

=====

מאת אבלי שמידע*

כאשר משמיעים באזנינו את שם הסוג צלף, מצטייר בדמיוננו שיח בעל עלים עגולים גדולים עם פרחים לבנים גדולים פתוחים לרווחה אשר אבקנים ארוכים מרובים מפארים את מרכזו. אכן, זהו מראם של הצלף הקוצני ושאר מיני הצלף הנפוצים בארצנו (צ. מצרי, צ. סחוס וצ. ביצני).

אולם מין נוסף של צלף גדל בארצנו במדבר, ובמבט כללי אין הוא דומה כלל למיני הצלף המוכרים לנו. זה הצלף הרתמי (ראה תמונה בשער הקדמי), אשר לו מראה רתמי וסבוך. פרחיו קטנים ואדמדמים ודומים במבנם במשהו לפרח שפתני של מרווה. זהו אחד המינים הנדירים ביותר בארץ, אשר על פי ידיעתנו שרד ממנו בישראל רק שיח בודד, אשר גם הוא לא נצפה מאז שנות השישים. למין זה מוקדשת רשימתנו.

על הסוג צלף

הצלף הרתמי שייך לקבוצה מיוחדת בסוג צלף. זהו סוג טרופי יובשני* המונה כ-330 מינים הנפוצים בעיקר באזורים הטרופיים של העולם הישן - דרום-מערב אסיה, הודו, חצי האי ערב ואפריקה. מינים מועטים גדלים גם באזורים המדבריים למחצה של אמריקה. תפוצה מקוטעת זו על פני "מדבריות" רחוקים ביבשות של העולם הישן והחדש, היא דוגמא המשמשת אינדיקציה לעתיקותם של המדבריות, שהיו קיימים כנראה ברצף גיאוגרפי אחד עוד לפני תחילת הפרדת יבשות אמריקה ואפריקה. דוגמאות נוספות הן הסוגים פגוניה, שרביטן, מלוח ומלחנית.

מעניין לציין כי בצפון אמריקה גדל רק מין בר אחד מפלורידה והוא מאופיין בפרט קטן ובחוסר קוצים.

בממלכה הטרופית גדלים מיני הצלף בדרך כלל באזורים שחונים, שם הם מלווים בתור שיחים את חברות הסוואנה הפתוחות. אין בסוג צלף מינים מטפסים. מחוץ לאזור

* באזור הטרופי יובשני נכללים בעולם הישן האזור הסודני מצפון לקו המשווה, ואזור הזמזי שבדרום אפריקה. בעולם החדש נכללים בו אזורי ה"מדבריות" בסוורה, מכסיקו ומרכז אמריקה.

הטרופי והטרופי-יובשני מצוי הסוג צלף רק סביב אגן הים התיכון, משם נתונים ארבעה מינים שונים. הם משמשים דוגמא טובה לעושרו של האזור הים-תיכוני בנגזרות ורליקטים (שרידים) טרופיים, אשר קיומם שם מתאפשר עקב הטמפרטורות המתונות השוררות באזור בחורף.*

תאור מורפולוגי של הצלף הרוטמי

הצלף הרוטמי הוא שיח קוצני סבוך שגובהו 2-4 מטר. זהו שיח "רוטמי", לאמור - הענפים הצעירים של הצמח ירוקים ונושאים את תפקיד ההטמעה במקום העלים, הנעדרים רוב חודשי השנה. שלא כבצמחים אחרים בעלי ענפים רוטמיים, שיש להם חריצי אורך והפיוניות שקועות בהם - ענפי הצלף הרוטמי עגולים וחלקים. העלים מופיעים רק לאחר גשמים חזקים ונושרים במהרה. על כן מתואר שיח זה בדרך כלל כצמח ללא עלים בכלל ונראה מרחוק כמין רוטם או חלביב ירוק. אולם בהתקרבונו לצמח נבחין בקוצים קצרים כפופים או ישרים הפזורים לאורך הצמח. קוצים אלה הם עלי הלואי האופייניים לכל סוגי הצלף. הקוצים הם הסימן הקל להבדיל מין שיח זה משיחים רוטמיים דומים לו במראה הכללי. (שרביטן, שכטוט, פרקרק, מעלה עשן, חלביב ורוטם).

אולם כאשר הצלף פורח אין כמוהו לתפארת. על רקע המדבר הצחיח עומד לו שיח קוצני ירוק אך ללא עלים ובראשו שלהבת אדומה של המוני פרחים. כאשר פגשתי בשיח בפעם הראשונה בפתח נחל ותיר, הייתי מאוד נרגש - מראהו היה ממש כסנה הבוער: ממרחק כ-500 מטר נראה שיח הצלף ככתם אדום בוער.

הפרחים מסודרים אגודות אגודות בחיקי המפרקים העליונים של השיח, והם בעלי עוקצים ארוכים ודקיקים. עלה הגביע האחורי של הפרח גדול ורחב פי 2-3 משאר עלי הגביע. צבעם כתום-בז' חרדל. אורך עלי הכותרת האדומים 1-1.5 ס"מ והם דמויי ביצה וריסניים. במרכז הפרח 8-15 אבקנים הכולטים מתוך הכותרת.

כמו בכל מיני הסוג נישאת השחלה על גינפור (נושא הפרי) ארוך מאוד. הפרי הוא ענבה קטנה בקוטר 5-8 מ"מ בעלת חוד קטום. אין הפרי דומה כל עיקר לפירות קבוצת הצלף הקוצני.

על פי מכנה הפרח והפרי מהווה הצלף הרוטמי כנראה מין קדום יותר מאשר מיני הסוג מקבוצת הצלף הקוצני.

תפוצה גיאוגרפית ונדירות

הצלף הרוטמי אופייני כשיח מלווה בסוואנות הפתוחות של מזרח-אפריקה. יחד עם מינים כפתילת המדבר הגדולה, מראה עבת-עלים, דום מצרי ורכפתן מדברי הוא בונה

*דוגמאות אחרות: כתלה חריפה, זיפנוצה מחוספסת, צמרנית הסלעים, ער אציל וזית אירופי.

שיחית ספר וסוואנה נמוכה בחגורת הסהל* היובשנית אשר בין הסהרה למרכז אפריקה. על פי הספרות הוא גדל באזור זה גם במישורים ורמות וגם בכתי גידול סלעים. הצלף הרוחמי ממשיך בתפוצתו גם לחלק המזרחי של האזור הפיטוגיאוגרפי הסודני, ו"חודר" דרך המובלעות הסודניות של חצי האי ערב כתימן ובמוסקט לעבר מדבר טאר בבלוצ'יסטאן. שם גדל הצלף הרוחמי כשיח גם בסוואנות ננסיות פתוחות עם המלווים המוכרים לנו בצמחיה הסודנית בערבה ובסודן - זקום מצרי, סלואדורה פרסית, פתלת-המדבר הגדולה, מרואה וכו'.

הצלף הרוחמי "עולה" ממרכז האזור לאורך שקע ים סוף ומגיע דרך ערב, מצרים וסיני עד לערבה ולאזור ים-המלח. קלירוהי, נווה המדבר הגדול המצוי בחופו המזרחי של ים המלח, הוא הנקודה הצפונית ביותר באזורנו שמין זה גדל בה. איג, זהרי ופינברון אספו מקלירוהי את הצלף לעשביית האוניברסיטה העברית. פרופ' מ. זהרי מספר כי זה שיח שכיח הגדל בסלעים בנווה המדבר הזה. הנתון מן הפלורה על צלף רוחמי הגדל בעמק הירדן העליון יסודו כנראה בטעות קולמוס.

בסיני ובנגב הצלף הרוחמי הוא נדיר ביותר, ועד כה ידועים לנו פרטים מעטים ביותר. בסיני ידועים בבטחון כמדומני שלושה מקומות:

1. בואדי קטן ליד שארם א-שליח, שם גדל שיח בודד של צלף בערוץ חולי המתנקז לריף המאוכן.

2. בפתח ואדי וואתיר, שם מצויה הקבוצה הגדולה והיפה ביותר הידועה לנו. הצלף גדל שם בשולי הנחל הראשי בפתח ואדי קניוני מסדר שני. העולה לאורך הואדי הקטן והתלול יראה לאורכו שיח צלף רוחמי הגדלים בחגוי הסלע של הערוץ הקניוני. יתכן ובדומה למורינגה הרוחמית, בית גידולו ה"ראשוני" של הצלף הרוחמי הוא מרגלות סלעים וחגוי סלע, שהם גומחות לחות יחסית במדבר.

בארץ ישראל נאספו בעבר גליונות עשביה משלושה מקומות שונים. פרופ' איג המנוח אסף את הצלף הרוחמי בעין גדי, וטוביה קושניר אסף אותו בעיר נמר/ענבה אשר בנחל צאלים. נסיונותינו לחזור ולמצוא את הצלף הרוחמי במדבר יהודה עלו בתוהו. כל אשר נותר לנו הוא לפנות לחובבי הטבע בקריאה לפקוח עין ולחפש אחר הצלף, ולא להניח לאף שיח ירוק וקוצני (או דומיו - רותם, חלביב, שרביטן וכו') מבלי לבדוק ולודא שאין זה צלף רוחמי.

* חגורת הסהל היא החגורה היובשנית באפריקה אשר בין מדבר סהרה לבין האזור הסודני, שכמות הגשם השנתית הממוצעת בה היא כ-150-300 מ"מ. היא מתמשכת ממצרים העליונה דרך סודן, צ'אד ועד לחופי האוקיינוס האטלנטי בסהרה הספרדית.

הפרט היחידי האחרון, הקיים כנראה עדיין בנגב, הוא זה שנתגלה ע"י פרופ' יעקב לורך בנחל חיון בערבה. יעקב מספר כי בשנות החמישים, כאשר ליד שדה תעופה מאולתר באזור נחל חיון חיכה למטוס אשר יעלהו צפונה, טייל אגב המתנה לטיס באפיק הואדי בקרוב, ולפתע אורו עיניו כאשר ראה את הצלב הרוחמי. זהו הפרט היחידי הידוע לנו הגדל כיום בארץ, וחשוב מאוד לחזור ולמצוא אותו.

כפי שקרה עם הגרונה השעירה ומינים סודניים אחרים נדירים ביותר, אנו משוכנעים כי חיפושים אחריהם יביאו לגילוי מקומות נוספים בהם הם גדלים.

אנו מקווים כי רשימה זו תביא להעוררות מחודשת בהתעניינות ובחיפושים אחר מין נהדר ונדיר זה.

רשימת ספרות

1. שמידע, א.וי. אור, 1982. הצמחיה הסודאנית בארץ-ישראל. כ"י.
2. Zohary M. 1966. Flora Palestina I. - הוצאת האקדמיה הלאומית למדעים.